

4. ОХОРОНА, ЗАХИСТ ЛІСІВ, ЛІСОМИСЛИВСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО

УДК 630*13

*Проф. В.Д. Бондаренко, канд. с.-г. наук –
НЛТУ України, м. Львів*

ЛІСОМИСЛИВСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМ ЛІСОЗНАВСТВА І ЛІСІВНИЦТВА

Наводяться дані про чисельність та обсяги добування тварин в Україні. Окреслюється специфіка мисливськогосподарської діяльності на лісових землях, обґрунтовуються засади лісомисливського господарства.

Ключові слова: мисливські тварини, лісомисливське господарство, досвід роботи, стратегія діяльності.

Prof. V.D. Bondarenko – NUFWT of Ukraine, L'viv

The hunter economy in context of problems of silvics and forestry

Cited data about a quantity and volumes of getting of animals in Ukraine. The specific of hunter activity is outlined on forest earths, principles of hunter economy are grounded.

Keywords: hunting's animals, hunter economy, experience of work, strategy of activity.

Третє тисячоліття визначило нові пріоритети, нові орієнтири розвитку лісового господарства, нову стратегію лісогосподарської діяльності. Основні складові такої стратегії: формування біологічно стійких продуктивних лісостанів, наближених до природного лісу, збереження біорізноманіття і стабільності лісів, збалансоване лісокористування і постійне (безперервне) виконання лісом екологічних (середовищевірних, захисних, рекреаційних та ін.) функцій; перехід на вибірккову систему господарювання, вирощування різновікових мішаних деревостанів з багатоярусною вертикальною структурою, орієнтація на природне насінне відновлення лісостанів, переформування одновікових та однопородних насаджень у різновікові мішані багатоярусні лісостани, поглиблення фізіологічного та генетико-селекційного обґрунтування лісогосподарських заходів; застосування диференційованих систем та багатофункціональної моделі ведення лісового господарства за типами лісу, лісокористування за ландшафтним та басейновим (водозбірним) принципом; використання земель лісового фонду для потреб мисливського господарства на засадах інтегрованого і ощадливого використання ресурсів лісу, взаємовигод, компромісів, компенсацій втрат тієї чи іншої сторони, запобігання конфліктним ситуаціям між галузями (Криницький, 2006, Чернявський, Швіттер та ін., 2006).

Мисливське господарство – специфічна сфера соціально-економічної діяльності людини, що базується на використанні ресурсів тваринного світу, забезпечує охорону і відтворення мисливської фауни. Економічна функція мисливського господарства стосується надання зацікавленим особам чи групам осіб різноманітних послуг, пов'язаних з заготівлею сировини певного призначення або продукції для особистого споживання. Зміст соціальної функції – задоволення потреб у активному відпочинку, спілкуванні з приро-

дою. Екологічна функція проявляється в участі суб'єктів мисливства у природоохоронній діяльності загального спрямування.

Зазначені функції визначають основні стратегічні завдання мисливського господарства – підвищення ефективності виробництва, створення інфраструктури для належного сервісного обслуговування мисливців, забезпечення раціонального використання і відтворення мисливських ресурсів.

Площа мисливських угідь України – 47,3 млн га. Близько 900 юридичних і фізичних осіб, державних і приватних підприємств, громадських організацій використовують ці угіддя. Мисливськогосподарська цінність угідь змінюється залежно від кліматичних особливостей регіону, рельєфу, рослинності, погодних умов року, рівня чиннику турбування. Інші чинники, від яких залежить цінність угідь: фрагментарність (розділеність на окремі урочища), перетин транспортними магістралями, стан і структура популяцій мисливських тварин, чисельність хижаків і конкурентних видів, санітарно-епідеміологічна ситуація, додаткова кормова база на сільськогосподарських землях. Щодо ідеальних умов для існування мисливських тварин, то в Україні їх, практично, немає.

Лісовий кодекс України (2006) визначає ліс як природний комплекс в якому рослинність поєднана з ґрунтом, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими компонентами, що взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє середовище. Поряд з екологічними функціями ліс є джерелом для задоволення потреб суспільства в лісових ресурсах. У загальному розумінні ресурсами вважається все, що може бути використане людиною при існуючих технологіях і соціально-економічних відносинах (Реймерс, 1990). Лісові ресурси становлять компоненти лісу, що відтворюються у процесі його формування і розвитку, в т.ч. фауна, зокрема і тварини, віднесені до категорії мисливських.

Лісові мисливські угіддя становлять близько 15 % загальної площі мисливських угідь України. Але вони, як середовище існування мисливських тварин, відрізняються високими захисними властивостями, відносно стабільною кормовою базою, мисливська фауна представлена в них найціннішими і найпопулярнішими об'єктами полювання. Поряд з тим, лісові мисливські угіддя є специфічним резерватом мисливської фауни, з переущільненням популяції тварини розселяються звідси на суміжні території.

Згідно з діючим законодавством, переважне право ведення мисливського господарства в лісових мисливських угіддях мають лісогосподарські підприємства. До основних видів діяльності цих підприємств, поряд з лісогосподарською, віднесено мисливськогосподарську. З огляду на виразну специфіку останньої в лісових мисливських угіддях; на те, що і лісогосподарська, і мисливськогосподарська продуктивність лісу "живляться з одного джерела" (Юргенсон, 1973); на раціональність комплексного ведення лісового і мисливського господарства – є підстави окреслити формат мисливськогосподарської діяльності в лісових мисливських угіддях як лісомисливське господарство і визначити його як напрямок лісокористування і лісогосподарської діяльності, пов'язаний з охороною, раціональним використанням та відтворенням мисливських ресурсів лісу.

Особливо актуальним напрямком діяльності лісомисливське господарство є для лісгоспів Карпат (лісистість понад 40 %), Полісся (лісистість в межах 30 %), Лісостепу. Частка лісових мисливських угідь, наприклад у гірських районах Закарпаття перевищує 80 %, Львівщини – 60 % (37 % мисливських угідь області – лісові). Подібна ситуація в ряді районів Лісостепу.

До категорії мисливських в Україні віднесено 28 видів звірів і більше 70 видів птахів. Ряд мисливських видів занесено до Червоної книги: зубр, ведмідь бурий, рись, кіт лісовий, борсук, видра, норка європейська, тхір степовий, тхір перегузня, горностаї, глушець (глухар) та ін. З наведеного переліку до Європейського червоного списку включено видру, а поза тим вона і всі інші червонокнижні види підлягають охороні відповідно до Бернської конвенції про охорону дикої флори, фауни та природних середовищ існування в Європі. У регіонах додатково складено списки регіонально рідкісних видів тварин, що потребують охорони. Наприклад, на Львівщині це лось, тетерук (тетерев), орябок (рябчик), гуска мала, галагаз, нерозень, широконосіска, шилохвіст, крех (крохаль) малий. Чисельність та динаміку чисельності мисливських звірів характеризує табл. 1.

Табл. 1. Чисельність мисливських звірів, тис. шт.

Вид	Роки обліку											
	1991	1995	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
<i>Alces alces</i>	14,8	9,1	6,4	5,8	5,2	4,8	4,2	4,4	4,2	4,6	4,5	4,0
<i>Cervus elaphus + nippon</i>	24,9	21,3	19,5	17,9	17,0	16,1	15,6	15,9	16,5	17,0	17,6	17,9
<i>Cervus dama</i>		1,3	1,1	1,0	1,0	1,0	1,2	1,6	2,2	2,3	2,7	2,7
<i>Capreolus capreolus</i>	172	157	136	129	121	120	119	119	121	126	126	127
<i>Ovis ammon</i>		0,7	1,2	0,4	0,3	0,4	0,4	0,4	0,5	0,5	0,4	0,4
<i>Sus scrofa</i>	59,8	47,1	41	38	37	36	35	37	39	40	43	45
<i>Lepus europaeus</i>	1957	2063	2071	1969	1888	1876	1828	1878	1857	1808	1790	1738
<i>Canis lupus</i>	1,5	2,1	2,1	2,3	2,6	2,8	2,3	2,4	2,3	2,4	2,6	2,4
<i>Vulpes vulpes</i>	83	87	105	119	127	117	106	103	88	84	88	86

Дані табл. 1 не свідчить про високу чисельність мисливських звірів. Більше того – чисельність найцінніших у мисливському відношенні видів на кінець XX – початок XXI століття виявила виразну тенденцію до зменшення. Найбільший спад чисельності відбувся щодо лося, муфлона. Зменшилась чисельність оленів – благородного і плямистого, зайця, дикого кролика, байбака.

Збільшенням чисельності на зменшення попиту на хутро відреагували видра, ондатра, єнотоподібний собака, норка, куниця. Охоронні заходи забезпечили ріст чисельності борсука від 15 до 25-26 тис., бобра від 7-9 до 20-26 тис. Не набагато, але збільшують свою чисельність вовк, рись, лісовий кіт, тхір.

За останні десятиліття в окремих регіонах з припиненням окремих видів сільгоспкористування та заростанням сільгоспугідь зросла чисельність сірої куріпки та перепілки. Чисельність іншої пернатой дичини – і борової, і водно-болотної – змінюється: дещо зросла чисельність глухаря, тетерука, рябчика; зменшилась фазана (від 350-400 тис. до 280-300 тис.), гусей (від 400 тис. до 100-150 тис.), качок (від 5 млн до 3.0-3.5 млн). Невисокою, але відносно стабільною, залишається чисельність куликів. Чисельність лиски перевищує 1,7 млн, голубів тримається на рівні 1,5-1,6 млн. Загальна кількість пернатой дичини становить 8,5-9,0 млн голів.

Зменшення чисельності мисливських тварин відбувається, найчастіше, внаслідок порушення середовища їх існування та структури популяцій (омолодженість, порушення вікової і статевий структури, ускладнення відносно обміну генетичною інформацією внаслідок фрагментації біотопів та зменшення щільності поголів'я).

Деяке збільшення за останні 2-3 роки чисельності ряду видів уявляється обнадійливим; одним з чинників, які його забезпечили, є, безумовно, активізація державними (насамперед системи Держкомлісгоспу), приватними і громадськими структурами охоронних, біотехнічних та інвестиційних заходів. Якщо цю тенденцію вдасться закріпити і розвинути, то ситуація може відносно швидко змінитись на краще, зокрема щодо козулі, дикої свині, оленів.

Масштаби добування мисливських звірів характеризує табл. 2. Практично, зростає добування усіх видів, крім зайця. Аналогічна ситуація щодо пернатой дичини, крім гусей і качок.

Табл. 2. Добування мисливських звірів, шт.

Вид	Роки обліку										
	1991	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
<i>Alces alces</i>	1380	3	13	24	3	5	3	8	12	30	60
<i>Cervus elaphus</i> + <i>Nippon</i>	1083	431	321	272	215	208	209	241	300	337	403
<i>Cervus dama</i>	-	106	83	76	22	18	14	13	18	37	64
<i>Capreolus capreolus</i>	7396	2840	2994	2716	2372	2443	2769	2864	2926	3263	3651
<i>Ovis ammon</i>	-	35	5	26	50	24	60	72	90	58	76
<i>Sus scrofa</i>	7354	1445	1717	1532	1675	1985	2125	2310	2514	3086	3500
<i>Lepus europaeus</i>	-	319263	329252	297723	317709	300242	288119	261084	262261	266179	241606
<i>Canis lupus</i>	-	798	967	988	1076	1091	1090	1237	1287	1244	1379
<i>Vulpes vulpes</i>	-	34063	48274	57924	66194	66697	69925	63085	63817	73362	66475

Щороку в мисливських угіддях розселюють кілька сотень голів ратичних тварин та близько 20 тис. голів пернатой дичини.

Регіони України за чисельністю і кількістю добування мисливських тварин, за інтенсивністю мисливськогосподарської діяльності істотно відрізняються. Найбагатші за видовим складом та чисельністю мисливських тва-

рин Карпати і Полісся, однак мисливське господарство в окремих районах цих регіонів не завжди високоефективне.

Загалом, ресурси мисливських тварин України протягом останніх 50-60 років виявляють стійку тенденцію до виснаження. За роки державної незалежності цю тенденцію подолати не вдалося, пов'язана вона з недостатньою ефективністю мисливськогосподарської діяльності, відсутністю стабільного фінансування та інвестицій, деякими іншими соціально-економічними та природними явищами. Свою негативну роль відіграє споживацько-екстенсивне ставлення до мисливських ресурсів, завжди властиве періодам економічного спаду.

Про ефективність мисливськогосподарської діяльності, яка здійснюється основними користувачами мисливських угідь свідчать дані табл. 3. У таблиці наведено чисельність найпопулярніших об'єктів мисливства з розрахунком: кількість особин на 1000 га закріплених за користувачем угідь у 2002 та 2005 роках. Розрахунок не враховує біотопічної структури та якості угідь, тобто є, до певної міри, спрощеним, але дає змогу констатувати більш високий рівень і ефективність мисливськогосподарської діяльності щодо ратичних в угіддях, закріплених за Держкомлісгоспом. Показники щодо хутрової (заєць, лис) і пернатої дичини в цих угіддях обумовлені відсутністю значних польових та водно-болотних площ.

Табл. 3. Дичина в угіддях різних користувачів, особин на 1000 га

Вид	По Україні	УТМР	ДКЛ	ТВМР	Інші
2002 р.					
Ратичні	3,8	2,1	11,0	6,9	7,3
в т.ч. олені	0,3	0,1	1,5	0,7	1,1
козуля	2,5	1,6	6,9	0,4	4,0
дика свиня	0,8	0,4	4,3	1,6	1,5
Хутрова дичина	51,7	55,6	37,2	32,1	42,7
в т.ч. заєць	39,4	43,6	22,8	23,0	29,5
лис	2,1	2,2	1,9	2,1	2,5
вовк	0,05	0,04	0,08	0,07	0,07
Перната дичина	199,0	219,3	97,2	217,4	169,4
в т.ч. качки	63,9	68,8	34,6	109,0	53,1
2005 р.					
Ратичні	4,1	1,9	12,1	6,9	9,0
в т.ч. олені	0,4	0,04	1,5	0,6	1,2
козуля	2,7	1,4	7,6	4,7	4,9
дика свиня	0,9	0,4	2,6	1,4	2,1
Хутрова дичина	49,6	53,4	37,1	30,2	42,2
в т.ч. заєць	37,8	42	23,5	28,8	29,0
лис	1,9	1,8	1,7	1,3	2,3
вовк	0,05	0,04	0,09	0,02	0,08
Перната дичина	196,2	211,2	111,3	164,1	202,0
в т.ч. качки	61,2	63,7	38,0	60,6	71,2

Примітка: УТМР – Українське товариство мисливців і рибалок, ДКЛ – Держкомлісгосп України, ТВМР – товариство військових мисливців і рибалок

В основі взаємовідносин тваринного та інших компонентів лісової екосистеми знаходяться кормові потреби тварин. Тому при інтенсивній формі ведення лісового господарства інтереси лісівництва і мисливства можуть виявлятися суперечливими. Але не нездоланими. Лісогосподарська діяльність, спрямована на підвищення продуктивності лісів і покращення структури лісового фонду, має позитивне значення для мисливського господарства. Відомо, що фауна одноманітних, не охоплених лісівничими заходами бідніша фауни лісів, в яких ведеться інтенсивна лісогосподарська діяльність і де, через це, формуються різноманітні за віком, складом, зімкненістю так звані мозаїчні лісостани. Що ж до інтересів галузей, то вони можуть бути узгоджені у форматі комплексного лісомисливського господарства, який передбачає ефективне комбінування лісівничих та біотехнічних заходів. Неузгодженість дій мисливствознавців і лісівників завжди призводить до зменшення чисельності мисливських тварин. Основні напрямки узгодження такі: здійснення лісогосподарських робіт з врахуванням видової спрямованості мисливського господарства, покращення умов існування основних видів мисливських тварин, збереження у складі деревостану та введення у склад культур цінних у кормовому відношенні деревних та чагарникових порід (плодоягідні чагарники, груша, яблуня та ін.), встановлення календарних термінів і черговості лісогосподарських робіт з врахуванням біології мисливських тварин, використання порубочних решток (Бондаренко, 1996).

Мала чисельність мисливських тварин не гарантує від пошкодження ними молодняків, розсадників та інших цінних лісогосподарських об'єктів. Для попередження пошкоджень в цьому і в інших варіантах (оптимальна або висока чисельність) доводиться вдаватися до різноманітних і часом не дешевих заходів. Здійснювати їх можуть тільки економічно спроможні мисливські господарства. Наприклад такі, як "Дашівське" у Вінницькій області, в угіддях якого лісові культури, що можуть пошкоджуватись оленями, козулями обов'язково обгороджують.

У сучасних умовах стратегічні орієнтири лісомисливського господарства мають екологічну спрямованість і передбачають, насамперед, збереження фауністичних комплексів і середовищ їх існування; сприяння мисливським тваринам у всьому їх різноманітті і на всіх етапах розвитку; диференційоване ведення мисливського господарства в лісах різних категорій; забезпечення інвестиційної привабливості галузі, технічне її оснащення і комп'ютеризація, формування державних механізмів підтримки, вдосконалення нормативно-правової бази. У форматі комплексного лісомисливського господарства найефективніше можуть бути вирішені питання оптимізації якості угідь і видового складу мисливської фауни, а також організаційні питання. Важливість останніх визначається тим, що мисливське господарство є основним споживачем ресурсів лісової фауни, неефективне його ведення, як показує досвід, призводить до збіднення ресурсів, зменшення їх різноманіття, а велику кількість (в Україні це близько 500 тис.) погано організованих людей зі зброєю перетворює на браконьєрів. До речі, браконьєрство, тобто несанкціоноване вилучення, присвоєння об'єктів живої природи, які належать державі (Закон України "Про тваринний світ", 2001), не кваліфікується як акт крадіжки державної власності.

За умов спрощеного підходу до організації використання мисливських ресурсів виникає стійка тенденція зменшення чисельності мисливських тварин, потреба занесення деяких їх видів до Червоної книги. У цьому контексті жодну складову організаційної діяльності не можна визнавати другорядною, не можна залишати без критичного аналізу і об'єктивної оцінки. Практично не виконує своїх функцій, наприклад, *Контрольна картка обліку добутої дичини*, яку має заповнювати сам мисливець. Облік добутої дичини мав би бути покладений на користувача мисливських угідь. Кожен аспект організаційної діяльності треба розглядати сукупно з іншими і тоді можна охарактеризувати явище, оцінити його масштаб і напрямки розвитку, визначитися відносно реагування.

За сучасних екологічних та соціально-економічних умов слід передбачати дію загроз погोलів'ю мисливських тварин. До загроз прямих з негайним наслідком відносяться лісові пожежі (часом їх площа досягає кількох тис. га), великі повені, погодні аномалії. Опосередковані загрози стосуються трансформації традиційних місць існування тварин; фрагментації або і знищення біотопів; забруднення середовища виробничими і побутовими відходами, пестицидами; інтенсифікації лісокористування (в т.ч. рекреаційного). Наслідки опосередкованих загроз виявляються не одразу, а через якийсь час, по мірі зміни структури лісів, збіднення кормової бази, посилення чинника турбування.

Опрацьовуючи заходи з підвищення ефективності мисливського господарства, мисливствознавці України знайомляться з досвідом суміжних держав, намагаються запозичити з того досвіду якісь зразки, що дасть змогу оперативно вивести галузь на сучасний рівень. Однак, механічне копіювання чужого досвіду – очікувані позитивні результати забезпечує не завжди. Про це говорив ще М.В. Гоголь у своїй "Авторській сповіді", наголошуючи, що чужоземні знання, "при всій жадібності" до оволодіння ними, не принесуть добра, замість того щоб зосередити і зібрати думки тільки сплутають і порозкидають їх, якщо не приділити уваги своєму, вітчизняному. Микола Васильович вважав, що треба "дуже добре і дуже глибоко" знати своє і лише "з допомогою цього знання можна відчувати, що слід нам брати і запозичати з Європи".

Кожен народ живе на своїй етнічній території, веде тут традиційне, зазвичай невиснажливе, гармонійне з навколишнім середовищем господарство. Втрата традицій, самотності призводить не лише до втрат у царині культури, а і до екологічних втрат, до заміни раціонального використання природних ресурсів хижацьким. Це добре видно на прикладі України, яка після тривалих періодів бездержавності, колоніального поневолення втратила значну частину своїх природних багатств, зокрема лісових і мисливських ресурсів.

Нагадаємо, що свого часу мисливство було важливим, престижним і прибутковим напрямком господарської діяльності українців. Національні його традиції формувалися за умов багатого видового і кількісного складу фауни і передбачали раціональне використання, охорону та відтворення її ресурсів; набуття людиною досвіду мисливства (при наявності нахилу до нього) з раннього віку; специфічні способи полювання, оброблення та використання продукції мисливства; розсудливість мисливця при полюванні, толерантність у відносинах з колегами (Бондаренко, 1992).

Підводячи підсумки, зазначимо:

- стратегія лісгосподарської діяльності, яка реалізується в Україні, передбачає збалансований (сталій) розвиток лісової галузі, формування оптимальної структури високопродуктивних і екологічних стійких лісів, ефективне використання лісових ресурсів, в т.ч. мисливських;
- за таких умов лісомисливське господарство набуває реальних можливостей для інтенсифікації, ефективного і стабільного функціонування;
- досвід мисливствознавців суміжних держав може бути використаний, насамперед, на прикордонних територіях та з коректуванням відповідно до вітчизняного досвіду.

Окремо слід наголосити на потребі наукового супроводу мисливсько-господарської діяльності в усіх її аспектах. Виразний сучасний попит на наукові розробки з мисливствознавства, доведені до рівня, необхідного безпосередньо виробництву, тобто до завершеної стадії, поки-що, з різних причин (одна з них – відсутність в Україні спеціалізованих наукових закладів з достатніми фінансовими та матеріальними можливостями) не задовольняється. До першочергових у цьому плані тем наукових досліджень слід віднести розробку програм забезпечення відтворення високопродуктивних популяцій мисливських тварин, відстежування реакцій мисливської фауни на антропогенні впливи, визначення способів і термінів полювання та обмежень на нього відповідно до специфіки і традицій регіону. Паралельно має створюватись стабільно високоякісна сфера послуг для мисливців, впроваджуватись гнучка міжнародного рівня система цін на добування мисливських тварин і продукцію мисливства.

Література

1. **Криницький Г.Т.** Основні засади наукової діяльності кафедри лісівництва НЛТУ України // Лісове господарство, лісова, паперова і деревообробна промисловість : міжвідомч. наук.-техн. зб. – Львів : РВВ НЛТУ України. – 2006. – Вип. 30. – С. 8-11.
2. **Чернявський М., Швіттер Р., Ковалишин Р., Угрин А., Феннич В., Корнієнко В., Зварич В., Коржов В.** Наближене до природи лісівництво в Українських Карпатах. – Львів : ЛА "Піраміда", 2006. – 88 с.
3. **Реймерс Н.Ф.** Природопользование : словарь-справочник. – М. : Изд-во "Мисль", 1990. – 637 с.
4. **Юргенсон П.Б.** Биологические основы охотничьего хозяйства в лесах. – М. : Изд-во "Наука", 1973. – 176 с.
5. **Гоголь М.В.** Авторская исповедь // Всероссийский фонд культуры. Псковское отделение. – 1990. – 127 с.
6. **Бондаренко В.Д.** Комплексне ведення лісового і мисливського господарства // Науковий вісник УкрДЛТУ : Лісівницькі дослідження в Україні. – Львів : РВВ УкрДЛТУ. – 1996. – Вип. 5. – С. 26-30.
7. **Бондаренко В.Д.** Українські національні традиції мисливства // Український ліс. – Львів. – 1992. – № 1. – С. 6-14.

УДК 556.18 (282.2)

*Доц. В.І. Мокрий, канд. фіз.-мат. наук;
аспір. Н.А. Піць – НЛТУ України, м. Львів*

ІНТЕГРАЦІЯ ДАНИХ ГЕОГРАФІЧНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ І ДИСТАНЦІЙНОГО ЗОНДУВАННЯ ЗЕМЛІ ДЛЯ ЕКОЛОГІЧНОГО КАРТОГРАФУВАННЯ

Розглянуто питання, які стосуються проблеми дешифрування та інтерпретації космоснімків з метою оцінки стану природних і техногенних систем. Проаналізовано